

Nahçewanda daşdan ýasalan goç we goýun heýkelleri

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Nahçewanda daşdan ýasalan goç we goýun heýkelleri NAHÇIVAN'DA TAŞTAN YAPILMIŞ KOÇ VE KOYUN HEYKELLERİ

Nahcivan Özerk Cumhuriyeti topraklarında mezar üstü anıtların büyük bir kısmını çeşitli taşlardan hazırlanmış koç ve koyun heykelleri oluşturmaktadır. Bu heykellerin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında yayılmasını bölgelere göre inceleyecek olursak geçmişte Nahçıvan'ın her yerinde bu tür figürlerin belli bir ölçüde yayılmış olduğunu görürüz.

Arazide kayda alınan bu abidelerin büyük bir kısmı kırmızı renkli taşlardan hazırlanmıştır. 1836 yılına ait bir kaynakta, Elinceçay bölgesinde, Culfa köyünün ahalisi kırmızı renkli, sert Darıdağ taşından değirmen taşları ve anıt mezarlar yaptıkları hakkında bilgilere rastlamaktayız.[1] Buradan da görüldüğü gibi, Nahçıvanın Rus işgaline uğradığı devirde, şimdiki Culfa bölgesinde taş üzerinde işleme ve taş yontma sanatı ile ilgili bir merkez vardı. Tanınmış iktisatçı, bilgin, Azerbaycan etnografyasını çok iyi bilen, Mehemedhesen Velili (Baharlı), bu merkezin çok eski zamanlardan beri faaliyet gösterdiğini bildirmektedir.[2] Biz, Nahçıvan arazisindeki taştan yapılmış koç ve koyun heykellerinin bir kısmının, özellikle Culfa ve Ordubad bölgelerinde bulunan abidelerin büyük çoğunluğunun bu merkezde hazırlanmış olduğu kanısındayız.

Bu heykeller, hazırlandıkları materyalin devamlılığına ve dayanıklılığına göre günümüze çeşitli durumlarda gelmişlerdir. Büyük bir kısmı doğal olayların etkisiyle aşınarak bozulmuş olan bu heykellerin çok az bir kısmı bozulmadan günümüze kadar gelebilmişlerdir.

Son dönemlerde bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde halk arasında yayılmış bir dedikodu (halk arasında bu figürlerin

başında veya karnında altın saklanmış olduğuna dair, haince bir yalan yayılmıştır) bu abidelerin define avcıları tarafından toplu biçimde dağıtılıp yok edilmelerine neden olmuştur. Bir zamanlar araştırmacılar tarafından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin topraklarında kayda alınan abidelerden büyük bir kısmının günümüze kadar gelememiş olmasının temel nedeni işte bu yalan olmuştur.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, topraklarında koç ve koyun heykellerinin bulunmasına göre Azerbaycan'da ilk sırada yer almaktadır. Bölgede bu figürlerin geniş biçimde yayılması burada yaşayan yerli halkın eskiden beri koyunculukla uğraşmış olduklarını gösterir. Koç, eski Türk halklarında güç, kuvvet, bolluk sembolü olarak kabul edilmiş, lezzetli ve kaliteli eti ise halkın başlıca besin maddesi olmuştur.

Azerbaycan arazisindeki taştan yapılmış koç ve koyun heykelleri ülkemize gelen seyyah ve tarihçilerin de dikkatini çekmiş olmalı ki, onlar, eserlerinde ve gezi notlarında bu abideler hakkında ilginç bilgiler vermişlerdir. Örneğin, 1834 yılında Azerbaycan'ı gezen Fransız seyyahı Dyuba de'Monpere gezi notlarında Karabağ'da çok sayıda taş hayvan figürleri gördüğünü ve yerli halkın onlara çok önem verdiklerini belirtmiştir.[3]

Bu abideler hakkında Rus bilgini V.M.Sısoyev de ilginç bilgiler vermiş, hatta Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bazı bölgelerinde onların sayılarını da göstermiştir. Bilgin gezi notlarında Nahçıvan Şehri'nin doğusunda yer alan bir mezarlıkta kendisine, kırmızı taştan, uzunluğu 1,5 m, yüksekliği 62, eni 40 cm. olan bir koyun figürü gösterildiğini, yerli halkın ona büyük saygıyla yanaştığını, çocuğu olmayan kadınların bu figürün altından sürünerek geçerlerse, çocukları olacağına inandıklarını belirtir.[4] Bu tür mezar taşlarının geçmişte, bazı bölgelerde fal bakmak için kullanıldıkları hakkında bilgilere de araştırmacıların yazılarında rastlamaktayız.[5]

Taştan yapılmış koç ve koyun figürlerinin çok eski bir geçmişi vardır. Örneğin, Hakasya'da ve Kazakistan'da bulunan taş koç figürleri araştırmacıların fikrine göre M.Ö. II. binli yıllara

aittir.[6] Milattan önce binli yıllarının başlarında Azerbaycan'ın güneyinde Göytepe bölgesinde mezarların üstüne bu tür taş heykeller konduğu tarihi kaynaklarda görülmektedir.[7] Şimdiki Türkiye topraklarının doğu eyaletlerinde de eski dönemlere ait taştan yapılmış koç ve koyun figürlerine rastlamak mümkündür.[8]

Moğolistan'da, Ulan-Batur şehrinden 400 km. batıda yerleşen ve VIII. yüzyılda yaşamış olan meşhur Türk hakanı Gültekin'e ait olan abidede doktor Yislin'in rehberliği altında yapılan Çekoslovakya-Moğolistan arkeolojik araştırmalar ekibince, abidenin giriş kapısında karşı karşıya dayanmış iki adet koyun figürü bulunmuştur.[9] Rus bilgini V.V.Radloff, İngiliz bilgini H.Heygel ve Fransız bilgini de' Lyakok da burada iki adet mermer koç figürünün olduğunu doğrulamışlardır.[10]

Araştırmacılar, mezarların üzerine koyun ve koç figürlerinin dikilmesi olayının eski Türk boylarının defin gelenekleri ve inançlarıyla ilgili olduğunu söylemekteler.[11] N.Rzayev'in fikrine göre, bu tür mezar üstü figürlerini ilk kullanan Oğuz boylarıdır.[12]

Taştan hazırlanmış koç ve koyun heykellerinin haritasını inceleyecek olursak, bu tür heykellerin, Kazakistan, Hakasya, Azerbaycan, Türkiye vb. gibi Türklerin yaşadığı bütün coğrafyada geniş bir şekilde yayılmış olduğunu görürüz. Y.A.Şer, eski Türklere has taştan yapılmış insan figürlerinin yayıldığı coğrafyadan söz ederken eski Türk boylarına ait bu tür heykellerin, Güney Ural'dan Doğu Moğolistan'a kadar geniş bir arazide yayıldığını belirtir.[13] Bu fikri, tam anlamıyla taştan yapılmış koç ve koyun heykelleri için de söyleyebiliriz.

Bu figürlerle ilgili inançlara arkeolojik araştırmalarda da rast gelmek mümkündür. Arkeolojik araştırmalar sonucu birtakım bölgelerde, özellikle de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arazisindeki Kültepe yaşayış bölgesinden İlk Tunç Devri'ne ait metal kaplamalı kilden yapılmış, küçük boyutlarda koyun figürleri bulunmuştur.[14] Hakasya'daki mezarlıklarda ağaçtan yapılmış koç heykelleri bulunmuştur.[15] Geçmiş Azerbaycan arazisi olan, şimdiki Ermenistan'da, Çeçen-İnguşya'da,

Gürcüstan'da da arkeolojik araştırmalar sonucu bu tür figürlere rastlanmıştır.[16] Araştırmacılar mezarlara bu tür figürlerin konulmasının eski gelenek ve inançlarla ilgili olduğu kanısındadırlar.[17]

Buradan da, mezarlara konulan bu koç ve koyun heykellerinin ilk dönemlerde mezarların içine konulduğu, zaman geçtikçe bu figürler mezarların içinden çıkarılmış ve mezarların üstüne konulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Halk arasında, mezarların üzerine konulan bu heykellerin, defn edilen kişinin ahiret dünyasında cennete gitmesine yardım edeceklerine dair inançlar vardır. Onlar ölen adamın bu heykellere binerek cennete gideceklerine inanırlar.[18]

İslam dini putperestliğin aleyhine olduğundan, Azerbaycan'da İslam dininin yayılmasından sonra mezarların üstüne bu tür heykellerin konulması geleneği zayıflamıştır. Bu nedenle de Azerbaycan arazisinde İslamın hükümranlılığının ilk dönemlerinde (VIII-XIII. yüzyıllar) bu tür figürlere rastlamamaktayız. XV. yüzyıldan itibaren, Azerbaycan'da Karakoyunlu ve Akkoyunlu boylarının hakimiyete geldikleri dönemden sonra mezarların üzerine koç ve koyun heykellerinin konulması geleneği yeniden yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık bu dönemden başlayarak, mezarların üstüne koyulan koç ve koyun heykellerinin üzerinde dini özellik taşıyan yazılarla da karşılaşmaktayız.

Yerli halkın taştan hazırlanmış bu heykellere güçlü inançları arazimize sonradan göç etmiş olan Ermenilerin de, onlara saygıyla yaklaşmalarına neden olmuştur. Araştırmacılar, Ermenilerin bu figürleri eski Müslüman-Türk mezarlıklarından getirip kendi mezarlıklarında yeni mezarların üstüne koyduklarını söylemekte.[19] Ayrıca Ermenilerin bununla yetinmeyip son dönemlerde bu heykelleri arazimizden kütleli surette çalarak Ermenistan'a götördüklerini, onları İrevan şehrinin sokak ve meydanlarına dikerek bugün bu eserleri Ermeni kültürünün örnekleri gibi dış dünyaya tanıtmaya çabalarını da belirtmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Yukarıda incelediğimiz olayları değerlendirecek olursak, eski Türk halklarının defin gelenekleri ile bağlı olan taştan yapılmış koç ve koyun heykellerinin ilk dönemlerde mezarlara,

defn olunan kişinin yanına koyulduğunu, zaman geçtikçe bu geleneğin değiştiğini ve bu tür heykellerin mezarların üstüne konulmaya başladığını olduğunu görürüz. İslam'ın yayılma yükseliş döneminde ise bu gelenek bir süre için unutulmuş, Karakoyunlu ve Akkoyunlu boylarının Azerbaycan'da hakimiyete gelmeleri ile yeniden yaygınlık kazanmıştır.

Bu dönemden itibaren Azerbaycan'da ve Nahçıvan'da mezarların üstüne taştan yapılmış koç ve koyun heykelleri dikilmeye başlar. Nahçıvan arazisinde günümüze kadar gelmiş olan bu taş heykellerden bir kısmının üstünde epigrafik yazılar bulunmuştur ve bunların tamamı XV. yüzyılın II. yarısından sonraki döneme ait oldukları bilinmektedir.

Bu tür mezar üstü anıtların Nahçıvan'ın her bölgesinde yaygın olduğu yapılan arkeolojik araştırmalardan da belli olmaktadır. Ama Ordubat, Şahbuz, ve Culfa bölgelerinde bu figürlerle daha sık karşılaşmaktayız. Bugüne kadar yapılmış olan arkeolojik kazılarda Nahçıvan'ın Ordubad İlının Bilev Köyünde 12, Aşağı Aza Köyünde 3, Düylün Köyünde 2, Culfa İlının Hanağa Köyünde 9, Gülistan Köyünde 100'den fazla, Şahbuz İlının Tırkeş Köyünde 6, Mezre Köyünde 6, Babek İlının Cehri Köyünde 9 adet taş koç ve koyun figürünün bulunmuştur. Nahçıvan arazisinin genelinde ise 300'den fazla bu tür figür bulunmuştur.

Bu figürlerin büyük bir çoğunluğu sade bir biçimde yapılmış olsalar da bir kısmının üzerinde Türk kültürünün izlerini taşıyan çeşitli resimlerin olduğu da görülmüştür. Bu figürlerin üzerinde Türk etnografisini yansıtan bir takım resimlerin yanı sıra bazılarının üzerine kitap ve çeşitli yazılar işlenmiştir. Bu da abidenin hangi devirde ve kimin anıtına dikilmiş olduğunu belirlemek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu taş figürlerin üzerindeki tasvirlerle ilgili araştırmacılar çeşitli fikirler belirtse de bunların çoğu daha tam olarak incelenmemiş bir kısmı ise tamamen yeni oldukları için araştırmacılar tarafından daha görülmemişlerdir. Saz, kılıç, ok, keman, kırık ayna çeşitli insan ve hayvan tasvirleri bu taş işlemler içerisinde en fazla dikkat çekenleridir.

Ordubad ilinin Düylün köyünde bulunan ve XVII. yüzyıla ait

olan bir adet koç figürünün bir tarafında saz ve kılıç tasviri işlenmiş, diğer tarafında anısına dikilmiş olduğu kişinin (Hesen Hüseyneli oğlu) adı yazılmıştır.

İzlenimlerimizden yola çıkarak bu abidelerin üzerindeki tasvirlerin anısına dikilmiş olduğu kişinin mesleği ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Kendi mesleğinin bütün inceliklerini bilen kamil sanatkarların ölümlerinden sonra onların mezarlarına dikilen bu figürlere meslekleri ile ilgili tasvirlerin işlenmesi onlara olan saygının belirtisiydi.

Etnograflar, üzerinde saz ismi olan bu tür mezarların aşıklara ait olduğunu onaylamaktalar.[20] Bu fikirden yola çıkarak Düylün'de bulunan ve üzerinde saz tasviri olan figürün anısına dikildiği Hesen Hüseyneli Oğlu'nun aşık olduğunu söyleyebiliriz.

Koç heykelinin üzerinde sazla beraber kılıç tasvirinin olması ise Azerbaycan kültürü açısından karakteristik bir haldir. Kahramanlık destanlarımızda da görüldüğü gibi halk kahramanlarımızın çoğu, bazen kılıçla ulaşamadıkları amaçlarına sazla ulaşmışlardır. Köroğlu ve diğer kahramanlarımızın yer yer sazı çok ustalıkla kullandıklarını görürüz. Köroğlu en tehlikeli seferlerinde, ölüm kalım savaşlarında sazı yanından ayırmamış, zaferlerini atı, kılıcı ve sazıyla kazanmıştır.

Culfa ilinin Gülistan köyü yakınlarında Aras Nehrinin sol kıyısındaki mezarlıkta bulunan koç heykelinin (XVII. yüzyıl) üzerine işlenmiş tasvir dikkat çekicidir. Heykelin bir tarafında müzik meclisi tasvir edilmiştir. Resimde oturmuş durumda üç kişi görülmektedir. Bunlardan birisi elindeki cura sazla dikkat çekmektedir.[21]

Müzik tarihimiz açısından çok önemli olan bu anıta dayanarak Nahçıvan arazisinde aşık sanatının geliştiğini, aynı zamanda bu dönemde orada müzik meclislerinin düzenlendiğini söyleyebiliriz.

Orta Çağ döneminde Nahçıvan'da müzik meclisinin düzenlenmesi Nahçıvan'ın konumu açısından doğaldı. Çünkü Yakın ve Orta Doğu'nun gelişmiş kültür merkezlerinden biri sayılan, önemli ticaret yollarının üstünde yerleşen ve çeşitli ülkelerle sıkı

kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkileri olan Nahçıvan büyük sanatkarlar yetiştirmiştir.

Bu toprağın yetiştirdiği müzik adamlarının Osmanlı, Safevi ve başka Doğu Hükümdarlarının saraylarında düzenlenen müzik meclislerine katıldıklarını tarihi kaynaklardan okumaktayız. Örneğin, Osmanlı Padişahı IV. Murat'ın sarayında faaliyet gösteren sazıcılardan en tanınmış Nahçıvanlı Murat Ağa olmuştur.

Yukarıda sözü edilen ve üzerlerinde saz tasviri olan bu iki koç heykeli, Nahçıvan müzik tarihinin öğrenilmesi açısından çok önemli kaynaklardır.

Nahçıvan topraklarında günümüze kadar ulaşmış olan koç heykellerinden birkaçının üzerinde kılıç tasviri görülmektedir. Ordubad bölgesinin Köçeri mezarlığında, Babek bölgesinin Cehri köyünde, Şahbuz bölgesinin Badamlı köyünde vb. bulunmuş koç figürlerini buna örnek olarak gösterebiliriz. Araştırmacılar, üzerinde kılıç tasviri olan bu mezar üstü abidelerin savaşçılara ait olduğu kanısındalar.

Ordubad bölgesinin Aşağı Aza köyünde bulunan ve üzerindeki yazılardan 1472 yılında ölmüş olan Sefer adlı kişiye ait olduğu anlaşılan anıtın diğer tarafında ok, yay ve ok kabı tasviri işlenmiştir. Bu tasvirler merhumun avcı olduğunu göstermektedir.

Şahbuz bölgesinin Mezre köy mezarlığında bulunan bir koç heykelinin (ölçüsü 130 x 30 x 48) üzerinde öküzün üzerine atlamaya hazırlanan bir çita tasviri çizilmiştir. Resimde öküz savunma durumunda, boynuzlarını ileri tutarak tasvir edilmiştir. Nahçıvan arazisinde yaşayan hayvanlar hakkında bilgi veren bu tasvirin daha basit varyantına Ordubad'ın Gemigaya bölgesindeki kayalıklarda gördüğümüz ve milattan çok önceye ait olduğu bilinen tasvirlerde de rastlamaktayız. Bu tür tasvirlerle günümüzde Ermenistan'ın işgali altında olan eski Azerbaycan topraklarının birçok bölgesinde rastlamak mümkündür.

Nahçıvan arazisinde bulunan taş heykellerden bazılarının üzerinde at tasviri görülmektedir. Nahçıvan'daki müzede saklanan, üzerinde at ve kılıç tasviri olan ve Şahbuz

bölgesindeki Şahbuz köy mezarlığında bulunan, sağ tarafında bir süvari (ata binmiş bir insan), sol tarafında ise eğimli at tasvir edilmiş iki adet koç heykeli, bu konuda verilebilecek en güzel örneklerdendir.

Atın Türkler arasında önemli yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ömrü at üstünde geçen bir milletin atı sevmesi, ona saygıyla yaklaşması hatta onu uğur sembolü olarak kabul etmesi gayet doğal bir olaydır. Bazı Türk boyları, çeşitli dönemlerde atın anısına heykeller yapmış, ölen atı mezara gömmüşlerdir. Eski Türklerde ölen insanın atıyla beraber gömüldüğünü arkeolojik kazılara esasen söyleyebiliriz. Arkeolog E. Elekberov Nahçıvan'ın Şerur ilindeki Şahtahtı köyünde yaptığı arkeolojik kazılar sonucu at iskeleti bulmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda da at iskeletleri bulunmuştur.[22]

Arap coğrafyacısı ve gezgini İbn Fadlan Volga Nehri sahillere yaptığı gezi esnasında tanıklık ettiği, Bulgar Türklerinin cenaze törenini anlatırken Bulgarların birkaç atı da öldürerek merhumla birlikte mezara gömdüklerini belirtmektedir.[23]

Bu gelenek zamanla değişmiş ve yerini mezar üstü heykellere işlenen tasvirlerle bırakmıştır. Araştırmacılara göre, İslam'ın mezara eşya koyma geleneğini yasaklaması, bir zamanlar merhumla birlikte gömülen eşyaların İslamiyet sonrası mezar üstü heykellere yansımaya neden olmuştur.[24]

At, bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkleri arasında da aşırı derecede sevilmiştir. Bunun sonucu olarak at mezar üstü heykellerin üzerlerinde tasvir edilmiş hatta mezarların üstüne at heykelleri dikilmiştir. Gence, Gazah, Laçın vb. bölgelerde mezarların üstüne dikilmiş at heykelleri bunun en güzel örneklerindendir.[25]

Prof. Dr. R. Efendiyev Nahçıvan bölgesinde de at figürleri bulmuş ve onların resmini bastırmıştır.[26]

Koç ve koyun figürlerinin üzerindeki at tasvirleri ve mezarların üstüne dikilen at heykelleri bu hayvanın Azerbaycan Türklerinin hayatında önemli rol oynadığını ve halk tarafından en fazla sevilen hayvan olduğunun kanıtıdır. O erkeklik

sembolü olarak kabul edilmiş hatta Dede Korkut Destanı'nda kardeşle eşit tutulmuştur.[27] Mezar üstü figürlerdeki tasvirlerle yansıması ve bazen de mezar üstlerine dikilme nedeni bu sevgi olsa gerek.

Şerur Şehrinde bulunan bir koç heykeli üzerinde deve kervanı tasvir edilmiştir. Bu tasvir Orta Çağ dönemi Nahçıvan'da devenin başlıca ulaşım aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Aynı zamanda Nahçıvan devciliğin tarihini öğrenmek açısından da bu tasvir çok önemlidir. Bu abidenin üzerindeki kervan tasviri merhumun muhtemelen kervan başı olduğuna bir işarettir.

Şahbuz bölgesinin Badamlı köyünde üzerinde insan tasviri olan bir koç heykeli bulunmuştur. Resimdeki insanın sağ elinde mangal üzerine tutulmuş bir şiş, sol elinde ise sürahi bulunmaktadır. Aynı bölgenin Keçili köyünde ise üzerinde av sahnesi tasvir olunmuş bir heykel bulunmuştur. At üstünde oturmuş, sağ elinde yay, sol elinde ise ok olan bir kişi tasvir edilmiştir. Avcının önünde ise atmacası uçmaktadır.[28]

Bu tür tasvirler Nahçıvan halkının Orta Çağ dönemindeki hayat tarzı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Atmaca tasvirine Şahbuz bölgesinin Keçili köyünde de rastlanmaktadır. Burada bulunmuş olan bir mezar üstü anıt üzerinde öküzün üzerine atlayan bir çita tasvir edilmiştir. Atmaca ise çitanın boynun üzerinde tasvir edilmiştir.[29]

Taştan yapılmış koç ve koyun heykellerinin üzerlerinde gördüğümüz tasvirlerden yola çıkarak her ne kadar Orta Çağ'da İslami etkilerle resim yapmak yasaklanmışsa da[30] halk içinden çıkan sanatçıların bu yasağa uymadıklarını söyleyebiliriz.[31] Bu sanatçılar, taş üzerine işledikleri tasvirlerle Orta Çağ heykeltçilik sanatının en güzel örneklerini vermişler.

Nahçıvan'da bulunan koç ve koyun heykellerinden bir kısmının üzerinde Arapça yazılara rastlamaktayız. Bu yazıların bir kısmı, direkt olarak heykelin yapımı esnasında yazılmış olsa da, bazıları ise daha İslam öncesi döneme ait heykellerin üzerine yazılmıştır. Bu da İslam'ın yükseliş döneminde yapılmış olsa gerek. Prof. Dr. S. Aşurbeyli'nin düşüncelerine

göre de, üzerinde Arapça yazılar olan bu taş heykellerin büyük bir kısmı İslam öncesi dönemlerde yapılmış, Orta Çağ'da bu abidelerin üzerine yazılar yazılmıştır.[32]

Günümüze kadar gelen bu koç ve koyun heykelleri orta çağ Azerbaycan-Türk heykel sanatının tarihi örnekleri olmakla beraber, bu heykeller halkımızın tarihi, kültürü, etnografisi vb. ile ilgili çok önemli bilgileri de günümüzü kadar taşımışlardır. Taş yonma sanatının bu güzel örneklerinin yapılış şekilleri de farklıdır. Onların büyük bölümü iki ayaklı yapılmış olsalar da, Nahçıvan arazisinde dört ayaklı koç ve koyun heykellerine de rastlanmıştır.[33] Ama ne yazık ki B. M. Sısoyev'in bulmuş olduğu bu figürler, geçen 75 senelik zaman içerisinde kaybolmuştur.

Bu abideleri bir kısmının doğa olayları (kar, yağmur vb.) karşısında yıpranmış olmaları, yukarıda da belirttiğimiz gibi bir kısmının Ermeniler tarafından çalınarak Ermenistan'a götürülmüş olmaları, önemli bir kısmı ise define avcıları tarafından tahrip edilmiş olmaları da belirtilmesi gereken bir başka acı gerçektir. Belki bu nedenden dolayı XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında Nahçıvan arazisinde bulunan anıtların büyük bir hissesi günümüze kadar ulaşamamıştır. Örneğin, Rus bilgin V. M. Sısoyev'in XX. yüzyılın 20'li yıllarında Şerur bölgesinin Garabağlar köyünde üç,[34] Ordubad bölgesinin Venend Köyünde iki,[35] Aşağı Aza köyünde on[36] adet koç heykelinin bulunduğunu belirtmiş olmasına rağmen, bu gün onlardan sadece Aşağı Aza köyünde üç adet heykel kalmıştır. Bütün bunları göz önünde bulundurarak en azından günümüze kadar gelmiş olan bu heykelleri korumak gerekir.

Toprağımızın eski zamanlardan beri Türk toprağı olduğunu, Türklerin bu arazilerde tarihin en erken dönemlerinden itibaren yaşadıklarının ispatı olan ve aynı zamanda Nahçıvan taş yonma sanatının gelişme aşamalarını izleme olanağı sağlayan bu heykelleri bulmak, inceleyerek gelecek nesillere ulaştırmak ve korumak her Türk evladının kutsal borcu olmalıdır.

Doç. Dr. Hacı Fahrettin SEFERLİ,
Nahçıvan Devlet Üniversitesi / Azerbaycan.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 227-232.

■ Kaynaklar:

- ◆ Abibullaev, O. A., Gneolit i Bronza na Territorii Nahiçevanskoy ASSR, Baku 1982.
- ◆ Arheologikie SSSR. Stepi Evrazii v Gpohu Srednevekovye, Moskva 1981.
- ◆ Bünyadov, T., Esrlerden Gelen Sesler, Bakü 1975, s. 147.
- ◆ Kuliyeu, H. A., Behtiyarov, A. S., Azerbaycanda Kedim Dini Ayinler ve Onların Meişetde Kalıkları, Bakı 1968.
- ◆ Dcavahaşvili, A. İ.; Klonti, L. İ., Urbnisi I, Tbilisi 1962.
- ◆ Djafarzade, İ. M; Djafarzade, S. K., "Azerbaydjanskije Namogilnie Kamn", Jurnal Sovetsaya Etnografiya, Moskva 1965, no 3, s. 104-109.
- ◆ Doroşenko, E. A., Şiitskaya Duhovenstvo v Sovremennom İrane, Moskva 1985.
- ◆ Efendi, R., Azerbaycan Dekorativ-Tetbiki Senet Nümuneleri, Bakü 1976.
- ◆ Efendiyev, R., Taşlar Danışır, Bakü 1980.
- ◆ Kitab-i Dede Gorgud, Bakü 1978.
- ◆ Mehemedhesen Velili (Baharlı), Azerbaycan, Bakü 1993.
- ◆ Munçaev, T. M., "Pametniki Maykopskoy Kulturu v Çeçene-İnkuşetii", Jurnal Sovetskae Arheologiya, 1962.
- ◆ Piotrovskiy, B. B., "Poslenie Mednogo Veka v Armenii", Jurnal Sovetskaya arheologiya, 1949, o 11.
- ◆ Pogrebova, M. N., İran i Zakavkaze v Rannem Jeleznom Veke, Moskva 1977.
- ◆ Puteşestvie İbn Fadlana na Volgu, Moskva-Leningrad 1939.
- ◆ obozrenie Rossiyskih Vladeniy za Kavkazam v Statistiçeskom, Etnokrafiçesom i Finansovom Otn_şeniyah, Sankt-Petersburg 1836, çast 4.
- ◆ Sısoev, V. M., Nahiçevan na Arakse i Drevnosti Nah. SSR (Otçet o Poezdke Letom 1926 goda), İzvestie, «Azkomstaris»a, vıpusk 4, (tetradğ 2), Baku 1929.

- ♦ Safarov, F. Y., Arabsko-Persoyazıçnıe Nadpisi Nahıçevanskiy ASSR Kak İstoriko-Kulturnıe Pamyatniki, Dissertatsiya, Kand. İst. Nauk, Bakü 1987.
- ♦ Seferov, F.; Ceferov, H., "Nahçıvan'da Saz Seneti Tarihinden", Ali Mekteblerarası Konferansın Materialları, Bakü 1998.
- ♦ Sısoyev, V. M., Nahıçevanskiy Kray-Nah. SSR (Otçet o Poezdke Letom 1927 Goda) İzvestiya "Azkomstratis"a Vıpusk 4 (Tetrad 2), Baku 1929.
- ♦ Rzayev, N., Esrlerin Sesi, Bakü 1974.
- ♦ Rzaev, N. İ., İsskustvo Kavkazskoy Albinii IV. v. do n. e - VII. v. n. e., Baku 1976.
- ♦ Formozov, A. A., "K Probleme Oçagov Pervobıtnogo İsskustva", Jurnal Sovetsaya Arheologiya, Moskva 1983, no 3.
- ♦ Şer E. A., Kamennıe İzvaenie Semireçe, Moskva-Leningrad 1966.
- ♦ Yakovlev, E. T., İsskustvo i Mirovie Religii, Moskva, Vısşaya Şkola 1985.

■ **Dipnotlar:**

- [1] Obozrenie Rossiyskih Vladeniy za Kavkazam v Statistiçeskom, Etnografiçeskom i Finansovom Otnoşeniyah, Sankt-Petersburg 1836, IV. Çast, s. 313.
- [2] Mehemedhesen Velili (Başarlı), Azerbaijan, Bakü 1993, s. 148.
- [3] Efendi, P., Azerbaijan Dekorativ-Tetbiki Senet Nümuneleri, Bakü 1976, s. 69.
- [4] Sısoev, V. M., Nahçıvanskiy Kray- Nah SSR (Otçet o Poezdke Letom 1927 Goda), İzvestiya, "Azkomstaris"A, IV. Vıpusk, (tetrad 2), Bakü 1929, s. 125.
- [5] Guliyev, Ş. A; Behtiyarov A. S., Azerbaijan'da Gedim Dini Ayinler ve Onların Meişette Galıkları, Bakü 1968, s. 59.
- [6] Efendiyev R., Daşlar Danışır, Bakü 1980, s. 23.
- [7] 1974, O. 68.
- [8] Efendiyev, R., Daşlar Danışır, s. 23.
- [9] Şer, Y. A., Kamennıe İzvayaniya Semireçya, Moskva-

Leningrad 1966, s. 18.

[10] Efendiyev, R., Daşlar Danışır, s. 23-24.

[11] Rzaev, N. İ., İsskustvo Kavkazskoy Albanii, IV. v. do n. e. – VII. v. Do n. e., Bakü 1976, s. 188.

[12] Rzaev, N. İ., İsskustvo Kavkazskoy Albani, s. 188.

[13] Şer, Y. A., Kamennie İzvayaniya Semireçya, Moskva-Leningrad 1966, s. 20.

[14] Abibullayev, O. A., Eneolit i Bronza na Territorii Nahiçivanskoy ASSR, Bakü 1982, s. 141, Tablitsa XXV.

[15] Arheologiya SSSR. Stepı Evrazii v Epohu Srednevekovya, Moskva 1981, s. 50.

[16] Piotrovskiy, B. B., "Posleniya Mednogo Veka v Armenii", Jurnal Sovetskaya Arheologiya, 1949, o 11, s. 176; Munçaev, T. M., "Pamyatniki Maykopskoy Kulturu v Çeçene-İngušetii", Jurnal Sovetskaya Arheologiya, 1962, o 3, s. 185-186; Djahaşvili, A. İ; Glonti, L. İ., Urbnisi I, Tbilisi 1962, s. 61.

[17] Abibullayev, O. A., Eneolit i Bronza na Territorii Nahiçivanskoy ASSR, Bakü 1982, s. 142.

[18] Guliyev, Ş. A; Behtiyarov A. S., Azərbaycan'da Gedim Dini Ayinler ve Onların Meişette Galıkları, Bakü 1968, s. 58.

[19] Sısoev, V. M., Nahçivanskiy Kray- Nah SSR (Otçet o Poezdke Letom 1927 Goda), İzvestiya, "Azkomstaris"A, s. 186.

[20] Bünyadov, T., Esirlerden Gelen Sesler, Bakı 1975, s. 147.

[21] Seferov, F.; Ceferov, H., "Nahçivan'da Saz Seneti Tarihinden", Ali Mekteblerarası Konfransın Materiyalları, Bakı 1998, s. 52-53.

[22] Pogrebova, M. N., İran i Zakavkaze v Rannem Jeleznom Veke, Moskva 1977, s. 115.

[23] Puteşestvie İ bn Fadlana na Volgu, Moskva-Leningrad 1939, s. 63.

[24] Guliyev, Ş. A; Behtiyarov A. S., Azərbaycan'da Gedim Dini Ayinler ve Onların Meişette Galıkları, Bakü 1968, s. 81.

[25] Efendi, R., Azərbaycan Dekorativ-Tetbigi Seneti, s. 71.

[26] A.g.e., s. 93.

[27] Kitab-i Dede Gorgud, Bakü 1978, s. 60.

[28] Safarov, F. E., Arabo-Persreyazıçnie Nadpisi Nahiçevanskoy ASSR Kak İstoriko-Kulturnie Pamyatniki,

Dissertatsiya kond. ist. nauk. Baku 1987, s. 151-152.

[29] A.g.e., s. 147.

[30] Doroşenko, E. A., Şiitskoe Duhovenstvo v Sovremennom İrane, Moskva 1985, s. 68; Yakovlev, E. G., İsskustvo i Mirovie Religii, Moskva, Vısşaya Şkola 1985, s. 198; Formozov, A. A., "K Probleme Oçagov Pervobıtnogo İsskustvo", Jurnal Sovetskaya Arheologiya, Moskva 1983, no 3, s.

[31] Djafarzade, İ. M; Djafarzade, S. K., "Azerbaydjanskıe Namogılñıe Kamn", Jurnal Sovetsaya Etnografiya, Moskva 1965, no 3, s. 104-109.

[32] Aşurbeyli, S., Skulptura Azerbaydjana Drevnogo Priroda i Priroda Srednevekovya, Azerbaycan Tarihi MuzeyininEserleri, Tom 1, Bakü 1956, s. 105.

[33] Sısoev, V. M., Nahiçevan Na Arakse i Drevnosti Nah. SSR (Otçet o Poezdke Letom 1926 g.), İzvestiya "Azkomstars" Vıpusk 4, (tetrad 2), Bakü 1929, s. 119.

[34] A.g.e.

[35] A.g.e., s. 180.

[36] A.g.e., s. 196. Taryhy makalalar